

DOSTOJEVSKI POLITIK

V »posibirskem« obdobju se je Dostojevskega politična, socialna in religiozna miselnost izlevila iz mladostnih utopičnosocialističnih predstav o bratstvu vseh ljudi in narodov v rusko idejo o počvenosti — organski zvezi z ljudstvom. Pod vplivom vojnih in diplomatskih dogodkov konec sedmega desetletja se je ta ideja zaostrovala v potencialni ruski imperializem, dokler se ni v zadnjih letih pisateljevega življenja razrešila v novi ideal vsečloveške zveze, ki naj bi jo človeštvo doseglo s prečiščenimi krščanskimi impulzi.

By the time Dostoevsky came back from Siberia, his political, social, and religious thought had evolved from the youthful utopian-socialist notions of the brotherhood of all men and nations into the Russian idea of *pochvennost*, organic union with the people. Under the influence of military and diplomatic events at the end of 1870's, this idea was pushed ever closer to potential Russian imperialism, until finally, in the last years of his life, it resolved into a new ideal of pan-human union, to be achieved through purified Christian impulses.

Komaj je potrebno poudariti dejstvo, da sta bila Dostojevski politik in Dostojevski mislec del istega genija. Mislec v njem je bil tesno prepleten z romanopiscem, zato bi bilo napačno in celo nemogoče obravnavati njegove življenjske ideje ločeno od njegovega ostalega dela. Dostojevskega zavest je bila polna močnih notranjih konfliktov in navskrižij, da si je moral hote ali nehote iskati rešitve v literarnem ustvarjanju. Njegovi romani niso bili samo odmev velike duševne razkrojenosti, ampak tudi poskus premagati antinomije in se prilagoditi življenjskim pogojem.

Notranji svet tega magnetnega genija evropske literature je bil pod stalno dramatično napetostjo; ta je našla odmev v tematiki njegovih romanov. Psihični boji, dvomi in odkritja, posledica notranje razdvojenosti, so določili značaj njegovega leposlovja, ideoloških in političnih del. Izražati se je hotel namreč kot romanopisec, mislec, pamfletist in novinar. Take težnje je imel že po uspehu prvega romana *Bedni ljudje* leta 1847, ko se je po lastni krivdi, zaradi domišljavega obnašanja do drugih piscev, znašel v valovih podcenjevanja. Zaradi pomanjkanja denarja je za *Peterburške Novice* napisal štiri lahkotne prispevke, ki nimajo prave vrednosti, nato pa utihnil. Celo kritik Belinski, ki je bil poln hvale o romanu *Bedni ljudje*, je v tem času podvomil v njegov literarni talent. Dostojevski se je kmalu povezal z revolucionarnim krožkom Petraševskega, kar ga je 23. aprila 1849 pahnilo v zloglasne petropavlovske zapore. 22. decembra istega leta je bil obsojen na smrt. Z ostalimi člani

kročka so ga odpeljali na mesto usmrtiltve, na Semjonovski trg; tam so jih v poslednjem trenutku obvestili, da so pomiloščeni na prisilno delo v Sibiriji. V verigah je bil poslan v kazensko naselje Omsk, kjer je preživel štiri leta med težkimi kriminalci. Naslednja štiri leta pa je bil vojak v bojnem bataljonu v Semipalatinsku. Od tam so mu leta 1859 dovolili vrnitev v evropsko Rusijo. Kljub neuničljivi vitalnosti je bilo po povratku iz Sibiriije razpoloženje bivšega kaznjence z epileptičnimi napadi in brez kakršnih koli finančnih sredstev ponižujoče. Pri vsem tem je bil poročen z neodgovorno, hysterično žensko, ki mu je naprtila muhasta pastorka. Revolucionarni ateist se je vrnil iz Sibiriije notranje spremenjen, z novimi pogledi na življenje in svet, religioznimi in monarhističnimi. Po desetletni literarni neaktivnosti se je s svojimi novimi idejami gotovo počutil vznemirjen in izoliran v liberalnem, morda celo radikalnem političnem in družbenem vzdušju ruskih intelektualcev v začetku šestdesetih let. Želel se je izraziti, zato je skupaj s svojim bratom Mihailom osnoval revijo. Ta revija naj bi po osvoboditvi tlačanov vodila Rusijo v pravo smer. Tako se je porodila revija *Vremja*, za njo pa *Epoha*.

2

Dostojevski se je v velikem zamahu vrnil v literarno aktivnost. V teh revijah je izdal svoj roman *Ponižani in razžaljeni*, pomembno delo *Zapiski iz mrtvega doma* in prav tako pomembne *Zapiske iz podpodja*. Istočasno se je uveljavljal tudi kot politični in družbeni mislec populistične smeri, ki jo je sam imenoval »počvenost« (vkoreninjenost v zemlji in ljudstvu domovine). S skrajno naporno dejavnostjo je poskušal premostiti vrzel ne samo med intelektualci in ljudstvom, med zapadnjaki in slavjanofili, temveč premagati tudi osebno osamljenost izkoreninjenega Rusa, »nepotrebne človeka« tistega časa. S pomočjo Apolona Grigorjeva in Nikolaja Strahova je oznanjal organsko zvezo z ljudstvom. Hrepenel je po tem, da bi delil z ruskim ljudstvom ne samo njegovo življenje in avtokratični carski sistem, temveč tudi njegovo pravoslavno vero, kateri je bil kot skeptik in bivši revolucionar prav tako odtujen kot večina radikalne inteligence. Njegove težave so najboljše razvidne iz pisma, ki ga je poslal gospe Fonvizinovi (vdovi bivšega dekabrsta v Tobolsku) leta 1854. Takole je napisal: »O sebi bi hotel povedati, da sem otrok časa, otrok nezvestega skepticizma. Verjetno, prav gotovo bom ostal to do konca svojega življenja. Kako strašno me je mučila in me še vedno muči želja po veri, ki je toliko močnejša, kolikor večji so moji dokazi proti njej.«

Kot eden največjih psihologov prejšnjega stoletja je predobro poznal človeško bitje, da bi ga lahko spoštoval (ali celo ljubil). Prav to pa je bil vzrok njegovega silnega truda in teženja za tem, da bi postal nosilec univerzalne simpatije in krščanske ljubezni, kar naj bi bilo edino odrešenje človeštva. Ta težnja je večkrat celo nasprotovala njegovim kasnejšim političnim in patriotskim ambicijam.

Če bi tvegali poenostaviti problem, bi lahko trdili, da je Dostojevski skozi svoja nasprotja in protislovja videl izhod samo v procesu splošne socialne, politične in duševne integracije ne glede na ceno, ki bi jo ta zahtevala. Ko je končno pozabil Sibirijo, se je njegovo življenje spremenilo v neprekinjeno borbo za to integracijo. Spomenik tej borbi ni samo njegovo celotno literarno delo, ampak tudi številni članki, napisani v obeh omenjenih revijah, v časopisu princa Meščerskega *Meščan* (Gračdanin) in končno v njegovi samostojni knjigi *Dnevnik pisatelja*. Še več, svoje romane *Zločin in kazen*, *Obsedenci* (Besy), *Mladenič* in *Bratje Karamazovi* je prepojil s psihološkimi, filozofskimi in političnimi idejami v taki meri, da so nekateri njegovi značaji (Razkolnikov, knez Miškin, Šatov, Veršilov, starec Zosima) postali glasniki njega samega.

Toda tudi tukaj se ni ustavil. Slavjanofilstvo posebne vrste, na katero je vplival predvsem Homjakov, je bilo še en korak v smeri zaželenene zveze z narodom na religiozni, politično-socialni in kulturni ravni. Končno ga je Dostojevski upošteval kot neuničljivo spojnico ne samo med seboj, Rusijo in Slovani, ampak tudi med Rusi in vsemi narodi v imenu univerzalizma in panhumanizma, ki naj bi bila zgodovinski cilj Rusije. Težnja po tem je postalo pravo jedro tiste »ruske ideje«, ki jo je dovolj jasno izrazil leta 1860 v prvem manifestu omenjene revije *Vremja*. »Predvidevamo, in to z občutkom spoštovanja,« je napisal, »da mora biti značaj naše bodoče aktivnosti na najvišji mednarodni ravni, da bo morda postala ruska ideja sinteza vseh tistih idej, katere Evropa razvija z vztrajnostjo in takšnim pogumom med svojimi različnimi narodnostmi. Morda bo vse, kar je neprijateljsko, našlo premirje in spravo v nadaljnjem razvoju ruskega narodnega duha.«

3

Tik pred odpravo tlačanstva v Rusiji je Dostojevski teoretično nakazal tista načela, ki jih je z večjim poudarkom razkril »urbi et orbi« l. 1880 v govoru ob odkritju Puškinovega spomenika. Njegove težnje po

harmoniji, predvsem med Rusijo in Evropo, so bile toliko močnejše, kolikor večja je bila v njem želja, da bi pozabil svoja notranja nasprotja, ki so ga mučila do konca življenja. Marsikatero njegovo upanje se je moralo v politični in kulturni smeri bistveno spremeniti, ko je (v času svojih prvih dveh potovanj v inozemstvo l. 1862 in 1863) spoznal evropski zahod. Ko je potoval po Nemčiji, Franciji, Švici in Angliji, ni bil nič manj ogorčen kot Aleksander Hercen leta 1848. Upal je, da bo odkril »deželo svetih čudežev«, našel pa je deželo filistrov, sramote in intrig, deželo političnih avantur in požrešnih kapitalističnih špekulantov. V seriji svojih člankov pod naslovom *Zimski zapisi o poletnih vtisih*, tiskanih leta 1863 v dnevniku *Vremja*, je bil o tem nenavadno odkrit.

V *Zapisih* se je prvič oglasil kot sarkastični politični in socialni kritik zahodne Evrope. Francija Napoleona III. je upravičeno dobila najtežji udarec. Njegov članek o Londonu pod naslovom *Baal* je tako bogat opis viktorijanskega nočnega življenja, da se človek naježi. Osebni odpor do Francozov, Nemcev in Poljakov je stanje še poslabšal. Splošni sklep Dostojevskega je bil, da se Rusija od takšne Evrope nima kaj naučiti in ne more nič pričakovati. Vse, kar je zahodna Evropa lahko dala Rusiji preko Petra Velikega, je bilo že asimilirano. Rusiji ne preostane drugega, kot da poišče svojo individualnost sama in si izoblikuje kulturno in politično usodo neodvisno od druge Evrope.

V tem času je Dostojevski kot psiholog, romanopisec in mislec preživljal strašne notranje viharje, ki so bili posledica številnih usodnih neprijetnih osebnih doživetij: bolezen in smrt žene, smrt brata Mihaila, bankrot časopisa *Epohe*, kup dolgov in obveznosti, komplicirana ljubezenska afera z Apolinarijo Suslovo in vedno pogostejši epileptični napadi. Neuspešna kvartopirska manija kakor tudi skrbi in strah za bodočnost mu tudi nikakor niso mogli nuditi osnove za optimistični pogled na življenje. V tem času je napisal *Zapiske iz podpodja*, ki so bili tiskani v marčni številki *Epohe* l. 1964 in so nedvomno najbolj pretresljiv dokument teh let. Končno so se njegove osebne zadeve tako poslabšale, da je po poroki z Ano Grigorjevno Snitkino pobegnil v inozemstvo.

Potujoč po Evropi dobra štiri leta (od aprila 1867 do julija 1871) sta zakonca morala premagati številne skrbi in nesreče, ki so gotovo poglobile njegovo mržnjo do zahoda. »Če bi Ti le vedel,« je napisal svojemu prijatelju, pesniku Apolonu Majkovu, »kako globoko seže stud, ki skoraj prehaja v sovraštvo proti celi zahodni Evropi, ki je vzklilo v meni v teh štirih letih.« V pismu eni svojih nečakinj pa je priznal brez olupšav, da je Evropa hujša od Sibirije.

4

Ta doživetja v Dostojevskem niso mogla potrditi ideala univerzalne zveze, v kateri bi si lahko našel kompenzacijo (in zdravilo) za svojo osamljenost in razdvojenost. Ko je spoznal, kakšna je Evropa, ni bil več tako navdušen pristaš zahodnjakov v svoji lastni državi. Po potovanjih je napisal roman *Obsedenci* (1871—1872) v zastrašujoče svarilo zoper zahodnjaški politični ekstremizem, s kakršnim je krošnjeval po Rusiji Nečajev (portretiran v romanu kot Peter Verhovenski). Dostojevski je zelo ostro obsojal te brezvestne metode. Skušal je pokazati, kako te vrste revolucionarno zahodnjakarstvo vodi po eni strani v popolni politični, družbeni in moralni kaos, po drugi strani pa v samomorilno notranje razdejanje (npr. Nikolaja Stavrogina in drugih).

Od tedaj je bil še bolj odločen kot kdajkoli, da se nasloni samo na to, kar je imenoval »ruski narodni duh«. Ni pa se odrekel svoji romantični ideji združenega človeštva. Čeprav je videl zahod, ni prenehal verovati, da samosvoja ruska mentaliteta in poslanstvo dajeta Rusiji pravico, da morda v bodočnosti izpolni to zgodovinsko nalogo. Da bi to bilo mogoče, mora biti moralno, politično in vojaško močna. Še več, v ta namen bi morala povečati svojo moč z vsemi sredstvi, pa tudi z »novim orožjem« če bi bilo potrebno.

Ni težko opaziti, da te vrste odnos družijo idejo abstraktne univerzalnosti ne samo z ozkim patriotizmom, temveč tudi s političnim agresivnim imperializmom v pomenu fraze »Russland über alles«. To težnjo je prvič izrazil svojim slavjanofilskim tovarišem. Že 1. marca l. 1862 je Apolonu Majkovu, ki je bil tudi slavjanofil, napisal: »Ruski narod bi moral povečati svojo nadmoč nad celotnim slovanskim svetom kot končno in neizpodbitno dejstvo.« Njegov prvotni slovanski patriotizem je bil v nevarnosti, da se spremeni v pristen in navaden ruski imperializem s tihim, a očitnim pogledom na Carigrad kot rusko prestolnico morebitne slovanske države. Njegova ideja ruske politične nadvlade ne samo nad Slovani, temveč tudi nad ostalimi predeli Evrope, je bila motivirana z rusko voljo in moralno močjo za »združitev človeštva«.*

V senci tega potencialnega imperializma se je razvijala avtorjeva »ruska« ideja, ki jo je razlagal z za lase privlečeno posebno rusko spo-

* Ne smemo pozabiti nesrečne vstaje Poljakov proti Rusom leta 1863. Kar pa se tiče Čehov, je zadosti omeniti liberalnega zgodovinarja in političnega voditelja Františka Palackega, ki je bil navdušen Slovan. Toda ideja ruskega prodora v centralno Evropo je zanj pomenila nevarnost svobodi. V tem smislu ni svaril samo svoje države, marveč tudi vso Evropo.

sobnostjo razumevanja drugih narodov. Glavni junak Veršilov v romanu *Mladenič* (1872) takole trdi: »Francoz lahko služi ne samo Franciji, temveč tudi človeštvu samo pod pogojem, da ostane Francoz do skrajne stopnje; isto velja tudi za Angleža in Nemca. Samo Rusu je, tudi v današnjem času, dovoljena možnost, da postane popoln Rus šele, ko je postal najprej Evropejec. To je bistvena razlika med nami Rusi in vsemi ostalimi; v tem smislu je položaj Rusije edinstven. V Franciji sem Francoz, v Nemčiji Nемеc, s Starim Grkom sem Grk in prav ob tem dejstvu sem čisti Rus, kajti tako izražam našo vodilno idejo.«

Od te polresnice ne bi bilo težko napraviti korak k popolnejšim izgovorom, ki bi dovolili Dostojevskemu agresivni politični odnos do ostalih narodov na podlagi humanistične in moralne nadrejenosti lastnega naroda. Simptomi te vrste so včasih jasno opazni v njegovem *Dnevniku pisatelja*. Ta dnevnik je osnoval leta 1873, ko je postal (za nekaj mesecev) urednik konservativnega časopisa *Meščan* Meščerskega. Leta 1876 ga je obnovil kot svojo privatno publikacijo mešanega značaja. Spremenil ga je v neko vrsto osebne konverzacije s svojimi bralci ali celo v monolog. Časopis je postal poučna mešanica, polna podatkov, opazovanj, značilnih anekdot in aktualnih tem tistega trenutka. Prav tako pa tudi niso bili zapostavljeni politični dogodki v inozemstvu. Med 1876. in 1877. letom se tem komentarjem nikakor ni mogel izogniti. V naslednjem letu, ko se je lotil pisanja romana *Bratje Karamazovi*, je z *Dnevnikom pisatelja* prenehal. Avgusta leta 1880 se je oglasil z eno samo knjigo; l. 1881, tik pred njegovo smrtjo, pa je izšla poslednja.

5

Politični dogodki leta 1876 in 1877 na Balkanu in Srednjem vzhodu so močno vplivali ne samo na balkanske Slované, temveč tudi na večji del Evrope. Dostojevski je obravnaval te dogodke v *Dnevniku pisatelja* brez bojazni in olepšav, s prepričanjem slavjanofila. Srbija in Črna gora sta leta 1876 napovedali vojno Turčiji, medtem ko je bilo v Bolgariji s soglasjem turških gospodarjev umorjenih trideset tisoč mož, žena in otrok. Ko je bila leto kasneje Rusija v vojni s Turčijo, je Dostojevski zasledoval vojaške politične dogodke in pisal o dogajanju v Rusiji, Evropi in na Bližnjem vzhodu odkrito, kolikor je le mogel.

V mesecih napetosti je bil stalno zavzet z ruskimi, slovanskimi in evropskimi problemi. Ruske zmage nad Turki so ga očarale v taki meri, da je sanjal o ruskem pravoslavnem križu na kupoli Svete Sofije. Ni si

več zamišljal Carigrada kot bodoče panslovanske, temveč kot vserusko prestolnico. Z veseljem in navdušenjem je občudoval ruske vojaške in politične svečanosti. Rusijo je proglasil za nenavaden fenomen človeštva. Ko je l. 1877 napisal: »Naš ruski problem se je spremenil v univerzalni svetovni problem nenavadne pomembnosti,« je bil prepričan, da bi bila Rusija na vrhu sveta, če bi končno prišlo do univerzalne zveze človeštva.

Rusija je bila namreč tik pred tem, da prežene Turke iz Evrope. Toda ko je bila njena zmagovita armada pred Carigradom, ji je politik Disraeli preprečil nadaljnja napredovanja. Kmalu po premirju v St. Stefanu je berlinski kongres rodil vrsto diplomatskih porazov za Rusijo, zaradi katerih je bila upravičeno užaljena in razočarana. Bolgarija in del Balkana pa sta bila po več sto letih vendarle osvobojena turškega jarma.

Toda Turkov ni bilo mogoče izriniti v Malo Azijo. Velesile so njihovi milosti prepustile vso Makedonijo in velik del ostalega Balkana (kjer se je nadaljevalo tradicionalno klanje do balkanske vojne leta 1912–13).

Vse to je bilo daleč od upanja, ki ga je gojil Dostojevski. V novembrski izdaji *Dnevnika pisatelja* je 1877. napovedal hude krize in katastrofe, ki bodo prizadele Evropo in spremenile podobo sveta. V tem času je bilo videti, kot da se je odkrito opredelil za borbene nacionaliste, ki so bili na strani ruskega imperializma. V prijateljskih odnosih je bil celo z reakcionarji, kot je bil zloglasni Pobedonoscev. Prav tako je občutil resnično zadovoljstvo ob ruskem napredovanju v Aziji, kjer je general Skobelev dosegel znatne uspehe.

Kljub temu pa ga tudi v tem obdobju niso zapustila nasprotja, ki so ga mučila do konca življenja. V letih po rusko-turških vojnah je napisal svoje poslednje veliko delo, roman *Bratje Karamazovi*. V tem romanu je prikazal usodo razpadajoče ruske nižje plemiške družine Karamazovih. Zaradi razočaranja po berlinskem kongresu je bil še bolj nagnjen k misli, da je zgodovina človeštva zaporedje brezsmiselnih zločinov in katastrof, ki jih je opisoval v *Dnevniku pisatelja*. V »Legendi o velikem inkvizitorju« Ivana Karamazova je upodobil takšno totalitarno nevarnost za človeštvo, od katere ni rešne poti. Tu Dostojevski ni pisal kot politik, marveč kot človek, ki je poznal osnovne skrivnosti človeške duše predobro, da bi ji lahko zaupal. Notranje razdvojen je vedel, da je to samo polovica njegove narave, medtem ko je druga polovica prepojena z vero v življenje večjega pomena. Ta vera je zahtevala nasprotno skrajnosti. Odgovor, za katerega bi se moral odločiti (ali ga obiti), je dal starec Zosima — častitljivi menih iz *Bratov Karamazovih*.

6

Dostojevski je pričaral lik tega meniha kot odgovor Ivanu Karamazovu kakor tudi ostankom svojega prezira, dvoma in skepticizma. To je bil samo en motiv, drugi motiv pa je bilo njegovo resnično prizadevanje, da bi se s časom vendarle uresničil njegov ideal panhumanistične zveze. To pot ga je res opredelil, toda s tremi popravki: 1. Ta zveza naj bi se dosegla in utrdila ne s politiko, temveč s prečiščenim, univerzalnim religioznim impulzom, kakršnega je zapovedal Jezus Kristus. 2. Rusija naj bi ne bila več samoizbrani vodja, ampak samo eden faktorjev tega procesa. Njena mentaliteta bi bila lahko le v pomoč pri tem stremljenju. 3. Zavest človeštva naj bi se razvila tako, da ne bi ljubila in zajemala samo zemlje, ampak tudi vsemirje v resnično religioznem in duhovnem smislu. Zosima je učil: »Bog je vzel seme z različnih svetov in ga posejal na Zemlji in njegov vrt je zrasel in vse, kar je moglo, je vzklilo; toda kar raste, živi in je živo samo s čustvi, ki so v stiku z drugimi skrivnostnimi svetovi. Če ta občutek v tebi oslabi ali če ga uničiš, potem postaneš brezbrizen do življenja in v tebi umre tudi notranja rast.«

Končno se je Dostojevski v poslednjih letih življenja z idealom združenega človeštva umaknil politiki in se ji celo izognil. Prenesel je podarek na globlje etične in duševne vrednote, ki si jih je ustvaril iz idealizirane zamisli ruske pravoslavne cerkve na eni strani in svojega posebnega slavjanofilstva na drugi. Ta dva združena elementa sta usmerjala njegovo misel sedaj in do konca njegovega življenja. S politiko ali brez nje naj bi združenje človeštva, kot si ga je zamišljal, še naprej ostajalo perspektiva človeštva. Prvi korak k združitvi naj bi bila odprava nasprotij med vzhodom in zahodom, med Rusijo in Evropo.

To je razglasil z vso močjo svojega prepričanja v *Puškinovem govoru* v Moskvi 8. junija 1880. leta, samo nekaj mesecev pred svojo smrtjo. Prejšnje sovraštvo do zahodne Evrope se je umaknilo in dalo mesto izjavi: »Pravemu Rusu je Evropa prav tako draga kakor Rusija sama: kajti naša usoda je združenje, doseženo ne z mečem, temveč z bratstvom in z bratskim prizadevanjem združenega človeštva. V danem času ne bomo samo dopolnjevali drug drugega, temveč tudi drug drugega potrebovali.«

Na paradokсно vprašanje, kako bi združenje take vrste realizirali izven politike in brez nje, sploh ne odgovarja. Ker mu je bil znan nezdravljiv makiavelizem politične realnosti in tradicije, je Dostojevski seveda upravičeno napovedal številne zločine in konflikte, ki bodo spre-

menili obraz sveta. Vsem so znani zločini dveh najstrašnejših vojn v zgodovini. Njune posledice, totalitarne tiranije, leve in desne, grozijo v tem času postati splošne. Dostojevski se je zavedal, kaj nas čaka, zato je bil nezaupljiv do politike, predvsem v zadnjem obdobju svojega življenja. Prav zaradi tega je njegova etična volja tem bolj hrepenela po združitvi človeštva kot edini vredni bodočnosti.

Človeštvo pa se mora odločiti, ali je bolj zanesljiv Zosimov utopistični pogled v bodočnost ali pa pošastni kaos totalitarnih smeri, ki divjajo zlasti po drugi svetovni vojni.

Iz angleščine prevedla
Božena Devlin

SUMMARY

Even before his imprisonment in 1849, Dostoevsky leaned toward the teachings of Russian Slavophiles, who claimed that tsarist Russian "commune" provided more democracy than Western parliamentary democracy. For his participation in a socialist revolutionary circle, the distribution of a letter by Belinsky to Gogol, and attempts at spreading anti-tsarist pamphlets, Dostoevsky was nevertheless sentenced to death and, after the commutation, to four years of hard labor and another four years of military service in Siberia. His close contact with the people at the time of his hard labor at Omsk made him develop the idea of *pochvennost*, i.e. an organic union between the intelligentsia and the people, between the followers of Western political ideas and the Slavophiles. He expressed this idea in his literary work and his other writings, never stopping to believe in the final integration of mankind in general. In the 1860's when he could personally see what Western civilization and culture was like, he was drifting into potential Russian imperialism. He saw Russia's victories over the Turks in 1876 and 1877 and the uprisings of the Balkan Slavs as the climax of Russia's political ascent, which could bring about the unification of mankind under the leadership of Russia. His country's diplomatic defeats at the Berlin Congress of 1878 pushed him even further to the right; yet he managed to work out, in the last years of his life, the ideal of a pan-human union, formulated in his famous Pushkin speech at Moscow in 1880: "To a true Russian, Europe is as dear as Russia herself..." During the last phase of his life, he generally moved away from politics, striving, after the example of Christ, for man to be prepared to sacrifice for his neighbor.